

O'QITUVCHILAR UCHUN METODIK TAVSIYALAR ISHLAB CHIQUISH: EI VA LINGVISTIK INTELEKTNI RIVOJLANTIRUVCHI STRATEGIYALAR

Allanazarova Sadoqat Azimovna

Annotatsiya: *Mazkur maqolada hissiy intellekt (EI) va lingvistik intellektni o'qitish jarayonida birgalikda rivojlantirish imkoniyatlari, ularning o'zaro bog'liqligi va amaliy tatbiq etish usullari ko'rib chiqiladi. Howard Gardner nazariyasi va Daniel Goleman konsepsiyasi asosida ishlab chiqilgan metodik strategiyalar taqdim etiladi.*

Kalit so'zlar: *Hissiy intellekt, lingvistik intellekt, metodik tavsiyalar, o'qitish strategiyalari, kommunikativ kompetentlik, empatiya, ko'p intellektlar nazariyasi.*

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning kognitiv ko'nikmalarini rivojlantirish bilan bir qatorda hissiy va kommunikativ kompetentliklarni shakllantirish masalasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqori darajadagi hissiy intellektga ega bo'lgan o'quvchilar o'quv jarayonida ham, ijtimoiy munosabatlarda ham ancha muvaffaqiyatli bo'lishadi.

H. Gardner (1983) ning "Ko'p intellektlar nazariyasi" doirasida lingvistik intellekt — so'z, nutq va tildan samarali foydalanish qobiliyati sifatida ta'riflanadi. EI esa D. Goleman tomonidan o'z his-tuyg'ularini anglash, boshqarish va boshqalar his-tuyg'ularini tushunish qobiliyati sifatida belgilanadi. Ushbu ikki intellekt turi o'rtasida kuchli korrelyatsiya mavjud: nutq va til orqali his-tuyg'ularni ifodalash, boshqalar bilan empatik muloqot qilish, ziddiyatlarni og'zaki hal etish — bularning barchasi ikkala sohani bir vaqtda qamrab oladi.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari:

O'qituvchilar uchun EI va lingvistik intellektni sinf muhitida birgalikda rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan metodik tavsiyalar tizimini ishlab chiqish.

Vazifalari:

1. EI va lingvistik intellektning o'zaro ta'sir mexanizmlarini nazariy jihatdan tahlil qilish.

2. Amaliy darslik va sinfxona tajribalariga asoslangan strategiyalarni identifikatsiya qilish.

3. O'qituvchilarga mos metodik tavsiyalar tizimini shakllantirish.

4. Taklif etilgan strategiyalar samaradorligini baholash mezonlarini belgilash.

1. Refleksiv yozuv va his-tuyg'ularni til orqali ifodalash:

Mohiyati: O'quvchilarga kundalik yozuvlar, his-tuyg'u jurnallari va tuzilgan refleksiya varaqlari yozish taklif etiladi. Maqsad — ichki holatlarni aniq so'z va iboralar bilan nomlash ko'nikmasini rivojlantirish.

Tavsiya etilgan usullar: - “Hozir men his qilyapman...” jumlasini 5 xil his-tuyg’u nomi bilan to’ldirish - Leksik his-tuyg’u xaritalarini yaratish (emotion word maps) - Adabiy matnlardagi qahramonlar his-tuyg’ularini tahlil qilish va ularni o’z hayot tajribasi bilan qiyoslash;

Kutilayotgan natija: O’quvchining emotsional lug’ati boyiydi, o’z his-tuyg’ularini aniqroq ifodalay oladi.

2. Empatik tushunish va faol dialog:

Mohiyati: Sinfda tuzilgan muloqot mashqlari orqali o’quvchilar bir-birini faol tinglash, parafraz qilish va his-tuyg’ularni tasdiqlovchi nutqiy formulalardan foydalanish ko’nikmalarini egallaydi.

Tavsiya etilgan usullar: - “Menimcha, sen ... his qilyapsan, chunki...” tuzilmali iboralarni qo’llash - Faol tinglash triadalarini (3 kishi: gapiradigan, tinglaydi, kuzatadi va fikr bildiradi) - Muammo hal qilishda nutqiy vositachilik (verbal mediation) mashqlari

Kutilayotgan natija: Empatiyan rivojlanadi, muloqot madaniyati shakllanadi

3. Adabiyot va hikoya orqali his-tuyg’ularni anglash:

Mohiyati: Badiiy asarlar, qisqa hikoyalar, she’rlar va filmlar o’quvchilarga boshqalar dunyosiga “ko’chib o tish” va turli hissiy holatlarni xavfsiz muhitda boshdan kechirish imkonini beradi.

Tavsiya etilgan usullar: - Qahramonlar nuqtai nazaridan hikoya qayta yozish (perspective writing) - Matn ichidagi sub-tekstual his-tuyg’ularni tahlil qilish - O’quvchilarning o’z hayotidan analogiya topib, badiiy taqqoslash.

Kutilayotgan natija: Lingvistik tahlil qobiliyati va empatik idrok birgalikda rivojlanadi.

4. Dramatizatsiya va rolli o’yinlar:

Mohiyati: O’quvchilar turli hayotiy vaziyatlarni (ziddiyat, muloqot, qaror qabul qilish) sahnalashtiradi. Rolli o’yin nutqiy va hissiy kompetentlikni bir vaqtda faollashtiradi.

Tavsiya etilgan usullar: - Ziddiyat hal qilish ssenariylarini sahnalashtirish - “Teskari rol” texnikasi — o’ziga qarshi tomonning argumentlarini himoya qilish - Improvizatsiya asosida hissiy holatlarni nutqda ifodalash.

Kutilayotgan natija: Nutq ko’nikmalari, hissiy moslashuvchanlik va ijtimoiy kompetentlik oshadi

5. Mindfulness va meta-kognitiv nutq amaliyoti:

Mohiyati: O’qituvchi o’quvchilarga o’z fikrlash va his-tuyg’u jarayonlarini kuzatishga va ularni til orqali ta’riflashga yo’naltiradi.

Tavsiya etilgan usullar: - Dars boshida qisqa “qanday his qilyapsan?” so’rovi va uning lug’aviy ko’lamini kengaytirish - “Fikr — His — Xulq” jadvalini to’ldirish va muhokama qilish - Guruh refleksiya — “bugun o’rgandim” va “bugun his qildim” bo’limlari.

Kutilayotgan natija: Meta-kognitiv ko'nikmalar va hissiy o'z-o'zini boshqarish rivojlanadi.

Mazkur strategiyalarni amaliyotga tatbiq etishda o'qituvchi quyidagi tamoyillarga amal qilishi tavsiya etiladi:

1.Xavfsiz psixologik muhit — tanqidsiz, qabul qiluvchi sinf iqlimi yaratish EI (hissiy intellekt) rivojlanishining asosi hisoblanadi. O'qituvchi sinfda talabalar o'z his-tuyg'ularini erkin ifoda etishdan qo'rqmaydigan muhit yaratishi kerak. Buning uchun har qanday his-tuyg'u (g'azab, qo'rquv, xijolat, quvonch) tanqid qilinmasligi, aksincha, qabul qilinishi va hurmat bilan tinglanishi lozim. Masalan, o'quvchi "Men bu mavzuni tushunmayapman, juda qo'rqaman" desa, o'qituvchi "Bu his-tuyg'ungni ochiq aytganing uchun rahmat, keling birga tushunib chiqamiz" kabi javob qaytarishi mumkin. Bunday yondashuv talabalarda ishonch hissi paydo qiladi va ular o'z his-tuyg'ularini so'zlar bilan ifodalashga jur'at qiladilar.

2.Modellash — o'qituvchining o'zi hissiy ochiqlik va nutqiy aniqlik namunasini ko'rsatishi lozim. O'qituvchi sinf oldida o'z his-tuyg'ularini ochiq va to'g'ri ifodalashi kerak. Masalan: "Bugun dars boshlashdan oldin biroz asabiylashib turibman, chunki mashinada tirbandlikda qolib ketdim. Lekin endi sizlar bilan birga bo'lib, kayfiyatim yaxshilanmoqda" degan gap talabalarga hissiy holatni so'zlar bilan ifodalashni o'rgatadi. O'qituvchi nafaqat his-tuyg'ularni nomlashni, balki ularni boshqarish usullarini ham o'z misolida ko'rsatishi muhim (masalan, chuqur nafas olish, vaziyatni qayta baholash). Shunday qilib, talabalar o'qituvchini nafaqat bilim beruvchi, balki hissiy jihatdan yetuk shaxs sifatida ko'radilar va undan o'rnak oladilar.

3.Muntazamlilik — bu ko'nikmalar bir martalik mashq bilan emas, balki tizimli takrorlanish orqali shakllanadi. Hissiy intellekt va hissiy so'z boyligini rivojlantirish bir-ikki dars bilan cheklanmaydi. Har hafta, har bir darsda kichik mashqlar (hissiy chek-in, "bugun qanday his qilyapman?" doirasi, hissiy jurnal) doimiy ravishda o'tkazilishi kerak. Faqat muntazam takrorlash orqali talabalar his-tuyg'ularni aniq nomlash, ular haqida gapirish va boshqarish ko'nikmalarini avtomatik darajaga olib chiqadilar. Bir martalik "hissiyotlar haqida suhbat" emas, balki butun o'quv yili davomida izchil ish olib borish natija beradi.

4.Individual farqlarni hisobga olish — har bir o'quvchining hissiy va lingvistik rivojlanish darajasi turlicha bo'ladi. Ba'zi o'quvchilar his-tuyg'ularini osongina ifodalay oladi, boshqalari esa birinchi marta "men xafa bo'ldim" deyishga qiynaladi. Kimdir ingliz tilida his-tuyg'ularni ifodalashda boy lug'atga ega bo'lsa, kimdir oddiy so'zlardan boshlashga majbur. O'qituvchi har bir bolaning hozirgi darajasidan kelib chiqib, vazifalarni differentsiallashtirishi lozim: kimdir uchun oddiy his-tuyg'u nomlarini (happy, sad, angry), boshqasi uchun murakkabroq iboralarni (I feel overwhelmed, I'm a bit frustrated because...)

taklif qilish kerak. Shaxsiy kuzatuv va individual yondashuv har bir o'quvchining muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

5. Interdistsiplinar yondashuv — ushbu strategiyalar faqat til ta'limi bilan emas, barcha fanlar bilan integratsiyalashtirilishi mumkin. Hissiy intellektni rivojlantirish faqat ingliz tili darslari bilan cheklanmaydi. Matematika darsida “Bu masala meni juda chalkashtirdi va asabiylashtirdi, lekin men taslim bo'lmayman” deb ifodalash, tarix darsida “Bu voqea meni qayg'uga soldi, chunki...” kabi jummalarni ishlatish, biologiya darsida esa o'z tanasidagi stress belgilari haqida gapirish mumkin. Barcha fan o'qituvchilari o'rtasida hamkorlik qilinsa, talabalar hissiy so'z boyligini turli kontekstlarda mashq qiladilar va bu ko'nikma ularning hayotining turli jabhalariga chuqur singib boradi. Masalan, butun maktab bo'yicha “Hissiyotlar haftaligi” yoki “Haftalik hissiy chek-in” tadbirlarini o'tkazish samarali usul bo'lishi mumkin.

Ushbu beshta tamoyilga doimiy amal qilish orqali o'qituvchi nafaqat talabalarning til ko'nikmalarini, balki ularning hissiy jihatdan yetuk, o'zini anglaydigan va boshqalar bilan samarali muloqot qila oladigan shaxs bo'lib yetishishiga katta hissa qo'shadi.

Xulosa:

EI va lingvistik intellektni birgalikda rivojlantirish zamonaviy ta'lim metodikasining istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Taqdim etilgan strategiyalar — refleksiv yozuv, empatik dialog, adabiy tahlil, drammatizatsiya va mindfulness amaliyotlari — o'quvchilarda nafaqat til ko'nikmalarini, balki hayotiy muhim hissiy kompetentliklarni ham shakllantirishga xizmat qiladi. O'qituvchining ongli va tizimli harakati bu jarayonning samaradorligini belgilovchi asosiy omil bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Gardner, H. (1983). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. Basic Books.
2. Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. Bantam Books.
3. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2004). Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological Inquiry*, 15(3), 197–215.
4. Vygotsky, L. S. (1986). *Thought and Language*. MIT Press.
5. Zeidner, M., Roberts, R. D., & Matthews, G. (2002). Can emotional intelligence be schooled? A critical review. *Educational Psychologist*, 37(4), 215–231.
6. Yusupova, N. (2020). Hissiy intellekt va ta'lim samaradorligi. *O'zbekiston Pedagogika Jurnal*, 4, 45–52

